

ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ

İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

Journal of the Faculty of Divinity of Çukurova University

Cilt / Volume: 24 • Sayı / Issue: 2 • Aralık / December 2024 • 98-114

e-ISSN: 2564-6427 • DOI: cuilah.1534580

KUTSAL YERLER TEOLOJİSİ: ŞİDDET VE SALDIRILAR KARŞISINDA KUTSAL MEKÂNLARIN KUTSALLIĞI VE DOKUNULMAZLIĞI ÜZERİNE

*Theology of Holy Places: On the Sanctity and Immunity of Sacred Places in Case of
Violence and Attacks*

İlbey DÖLEK

Doç. Dr. Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din
Bilimleri Bölümü Dinler Tarihi Anabilim Dalı, Hatay/Türkiye
Assoc. Prof. Hatay Mustafa Kemal University Faculty of Theology, Department of
Philosophy and Religious Sciences, Department of History of Religions,
Hatay/Türkiye
ilbey.dolek@mku.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-6287-4067>

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/ Received: 16.08.2024

Kabul Tarihi/Accepted: 26.12.2024

Yayın Tarihi/Published: 31.12.2024

İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (İlbey Dölek)

Telif/Copyright: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi/Published by Çukurova University Faculty of Divinity, 01380, Adana, Turkey. Tüm Hakları saklıdır / All rights reserved.

KUTSAL YERLER TEOLOJİSİ: ŞİDDET VE SALDIRILAR KARŞISINDA KUTSAL MEKÂNLARIN KUTSALLIĞI VE DOKUNULMAZLIĞI ÜZERİNE

Theology of Holy Places: On the Sanctity and Immunity of Sacred Places in Case of Violence and Attacks

Öz

Kutsal, temizlenmiş ya da her türlü kötülükten arınmış ve korunmuş olandır. Kutsalın bütün dinlerde var olduğu ve onsu dinlerin din olamayacakları ifade edilir. Kutsal, bir dinde var olan Tanrı, ahlak, ibadet, ahiret inancı gibi bütün dini fenomenleri şekillendiren merkezi konuma sahip bir kavramdır. Mekân, kutsal ve profan (kutsal dışı) olarak iki farklı şekilde tanımlanabilir. Dünyanın farklı coğrafyalarında kutsal mekânlar varlığını sürdürmektedir. Kutsal mekânlar, inananların kutsalla bir ilişki kurma imkânı sağlamasının yanı sıra toplumsal barışa ve birlikte yaşama kültürüne katkı sağlar. Aynı zamanda oralar, tarihi bir belge niteliğinde olup korunması gereken yerlerdir. Kutsal mekân denildiğinde sadece belli bir dine ait mabet anlaşılmamalıdır. Kutsalın tecelli ve tezahür ettiği yerler olarak kutsal mekân denildiğinde mabetler, hac merkezleri, ziyaret yerleri, dağlar, nehirler, ağaçlar da olabilmektedir. Özellikle günümüzde farklı nedenlere bağlı olarak kutsal mekânlara ve orada ibadet eden kişilere yönelik saldırı ve şiddet olayları yaşanmakta ve kutsal mekânlar ile insanlar olumsuz etkilenmektedir. Bu makalede son zamanlarda kutsal mekânlara yönelik saldırı ve şiddet olayları karşısında kutsal mekânların kutsallığı ve dokunulmazlığı kutsal metinlerin bakış açıları bağlamında incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Şiddet, Saldırı, Kutsal, Kutsal Mekân, Güvenlik, Kutsal Yerler Teolojisi.

Abstract

Holy is what is cleansed or purified and protected from all kinds of evil. It is stated that the sacred exists in all religions and that religion(s) cannot be religion(s) without it. Sacred is a concept that has a central position in a religion and shapes all religious phenomena such as God, morality, worship, and belief in the afterlife. Space can be defined in two different ways: sacred and profane. Sacred places continue to exist in different geographies of the world. Sacred places not only provide believers with the opportunity to establish a relationship with the sacred but also contribute to social peace and a culture of coexistence. In the same vein, these places are historical documents and should be protected. When we say sacred place, we should not only understand the temple belonging to a certain religion. When sacred places are mentioned as sacred places of manifestation and manifestation, they can also be temples, pilgrimage centers, places of pilgrimage, mountains, rivers, and trees. Currently, due to different reasons, attacks and violence against sacred places and the people worshipping there occur, and holy places and people are negatively affected. In this article, the sanctity and immunity of holy places will be examined in the context of the perspectives of sacred texts in the face of recent attacks and violence against holy places.

Keywords: Violence, Attack, Sacred, Sacred Place, Security, Theology of Holy Places.

GİRİŞ

İnsanoğlu, üçüncü bin yılın ilk çeyreğinde savaflara, çatışmalara, afetlere ve kitlesel göç hareketlerine bağlı dramalara şahit olmaktadır. Yaşanan bu olaylardan kutsal mekânlar ve oralarda ibadet eden ya da oraları ziyaret eden insanlar etkilenmektedir. ABD’de ikiz kulelere 11 Eylül 2001’de düzenlenen terör saldırıları neticesinde özellikle Avrupa ülkelerinde artan islamofobik nedenlerle camiler ve Müslümanlar hedef haline gelirken 2023 yılında İsrail’in Gazze’ye düzenlediği saldırılar neticesinde antisemitik nedenlerle sinagogların ve Yahudilerin hedef haline geldiği görülmektedir. Kutsal mekânlarla yönelik artan saldırıların nasıl önleneceği şimdilik belirsizliğini korumaktadır. Kutsal mekânlar kutsalın tezahür ettiği ve insanların ortak kültürel mirası olarak korunmaya muhtaç yerlerdir. Din ve terörizm oksimoron terimler olarak kabul edilse de kutsal mekânlarla yönelik saldırılarda din temelli bir şiddetin varlığı da inkâr edilemez. Byung-Chul Han’a göre “kaybolmayan bazı şeyler vardır, bunlardan biri de şiddet”. (2016, s.9). Şiddetin varlığı insanlık tarihi kadar eski olmakla birlikte tarihsel süreçte farklı şekillerde tezahür etmesi şiddetin sürekliliğini göstermektedir. Hannah Arendt “Şiddet Üzerine” adlı eserinde şiddeti tanımlarken şiddet ve iktidar ilişkisini çözümlenmeye çalışır. Ona göre doğası gereği şiddet araçsaldır, diğer tüm araçlar gibi, daima amacın rehberliğine ve onunla meşrulaştırılmaya gereksinir. Ona göre siyasal açıdan şiddet ile iktidarın aynı şey olmadığını söylemek yeterli değildir. İktidar ve şiddet birbirinin karşıtı olup şiddet, iktidarın tehlikeye girdiği anda ortaya çıkar (Arendt, 2003, s.61-7). Samuel Huntington’a göre, “modern dünyada din, insanları motive eden ve harekete geçiren belki de merkezi bir güçtür.” (Huntington, 1993). Dini terörizm, uhrevi bir gücün, inancın daha büyük şerefi için terörist şiddeti onayladığı ve emrettiği yönündeki mutlak inançtan kaynaklanan bir tür siyasal şiddettir. İnanç adına yapılan eylemler uhrevi güç tarafından affedilecek ve belki de ahirette ödüllendirilecektir (Martin, 2017, s.130). Bu türden etno-dinsel ve mezhepsel şiddet olaylarına Ortaçağ’da Haçlı seferleri, İran’da Hasan Sabbah (1090-1124) ve fedailerinin saldırıları, 11 Eylül El-Kaide saldırıları örnek verilebilir. Oysaki Hans Küng’e göre 21. yüzyılda savaşlar ne “kutsal”, ne “adil”, ne de “temiz”dir. Hatta modern “Yahveh savaşları” (Şaron), “haçlı seferleri” (Bush) ve cihad (El Kaide), sayısız insanın hayatını kaybetmesine, altyapı ve kültürel mirasa ve çevreye büyük çapta zarar vermektedir (2005, s.266). Karen Armstrong, “Tanrı Adına Savaş” adlı eserinde köktendincilik kavramını ilk kez Amerikalı Protestanların 20. Yüzyılın başında Hristiyan inancının tamamen çarpıttıklarını düşündükleri liberal Protestanlardan kendilerini ayırmak için, kendilerini köktendinci olarak adlandırdıklarını belirtir (2016, s.8). 1960’ların ortaları ile 1990’ların ortaları arasında, tüm dini mensubiyetlerdeki köktendinci hareketlerin sayısı dünya çapında üç katına ulaşmıştır. Dini terörist gruplar, belirli devletlerin dış politika siyasi gündemlerini ilerletmelerinde genellikle ucuz ve etkili araçlar haline gelmektedir. Ayrıca, dinsel bileşenin çoğu zaman kültürel, politik ve dilsel faktörlerin karmaşık karışımıyla iç içe geçtiği milliyetçi-ayrılıkçı bir gündemi de içerebilirler. Dini aşırılıkçı hareketlerin çoğalmasına, 1988’den bu yana toplam terör eylemleri sayısında da keskin bir artış eşlik etmiştir (Ranstrop, 1996, s.44-5). Elbette saldırıların nedenlerini sadece köktendincilik, islamofobi, antisemitizm ya da zenofobi ile açıklamak yeterli değildir ancak saldırganların açıklamaları incelendiğinde “dini terörizm” güçlü nedenler arasında yer almaktadır. Hem dini mimari yapı olarak hem de içerisinde bulunan kimselerin ve din görevlilerinin güvenliği kutsal mekânlar açısından oldukça önemlidir. Fakat dünyanın değişik yerlerinde farklı dinlerin kutsal mekânları zaman zaman kanlı eylemlerin hedefi haline gelmektedir. 28 Ocak 2023 tarihinde İstanbul Sarıyer’de bulunan Santa Maria Kilisesi’ndeki Pazar ayini esnasında silahlı saldırı düzenlenmiş ve olayda bir kişi hayatını kaybetmiştir. Kutsal mekânlarla saldırıların zaman zaman sosyal medyadan canlı yayınlandığı görülürken bazen de Hollywood film sahnelerinde kutsal mekânlarla saldırılara yer verilmektedir. Örneğin Görevimiz Tehlike filminin altıncı serisi “Yansımalar”da (2018) kutsal mekânların bulunduğu Vatikan’a, Kudüs’e ve Kâbe’ye nükleer saldırı haberlerinin yer alması tartışma konusu haline gelmiştir. Son yıllarda yeterli olmasa da kutsal mekânlarla ve ibadet eden insanlara yönelik saldırılar uluslararası hukuk ve insan hakları açısından tartışılmaya ve yeni kararlar alınmaya başlamıştır. Yasaların kutsal mekânlarla saldırıları önlemede ne kadar etkili olacağını elbette zaman gösterecektir.

Kutsal mekânlara yönelik saldırılar ve güvenlik sorunu ile kutsal mekânların karmaşık tarihi ve kutsallığı etrafındaki tartışmalar ve anlaşmazlıklar bilimsel açıdan farklı disiplinler tarafından ele alınmaktadır. Sadece din bilimleri açısından değil uluslararası ilişkiler ve siyaset bilimi açısından da önemli çalışmalar yapılmıştır. Bu makalede son zamanlarda kutsal mekânlara yönelik artış gösteren saldırı ve şiddet olayları karşısında kutsal mekânların kutsallığı ve dokunulmazlığı kutsal metinlerin kutsala ve kutsal mekânlara yönelik bakış açıları bağlamında incelenecektir. Değerlendirme neticesinde gelecekte kutsal mekânlara yönelik saldırı ve şiddet olaylarının önlenmesine yönelik öneri ve tedbirler sunulmaktadır.

1. KUTSAL VE KUTSAL MEKÂN İLİŞKİSİ

Rudolf Otto'ya göre kutsalın sezgisel unsuru hiçbir kavramla formüle edilemediğinden kutsal ifade edilemeyen ve konuşulamayandır. O Tanrı'yı Latince "numinous" olarak ifade eder ve Tanrı aslında tam olarak bilinemez. Ona göre insan, kutsalı doğuştan apriori olarak içinde taşır (Otto, 2014, s.12-3). "Kutsal mekân" denildiğinde mekânın kutsallığının kaynağı nedir? problemi önemli bir tartışma olarak karşımıza çıkar. Bu konuda iki farklı yaklaşım öne çıkmaktadır. Otto'nu temsil ettiği ontolojik yaklaşımda mekânı kutsallaştıran orada "kutsal"ın tezahür etmesine dayanırken; Emile Durkheim'ın temsil ettiği sosyo-kültürel yaklaşım ise mekânda kültürel-sembolik etkileşim formu olarak kutsalı tanımlama çabası içindedir. Kutsal mekâna dair fenomenolojik yaklaşımı ön plana çıkaran Eliade, her ne kadar kutsal-profan ikili karşıtlığında Durkheim'a yakın görünse de, sonuçta ontolojik yaklaşıma dair görüşleri bulunmaktadır (Tatar, 2017, s.9). Kutsal mekânın anlaşılmasında bağlama işaret eden William E. Paden'e göre mekân salt bir coğrafyadan ibaret olmayıp orada algısal bir konumu da içerir. Mekân ayrıca ideolojik ve dinsel anlam şemsiyeleri, kültürel değer yönelimleri, sosyal protokolleri yöneten ilkeler, uzamdaki bölgesel ortam ve noktalar, zamandaki ve tarihteki anlar, biyoğrafik faktörler, yakın iletişim halkaları ve içinde bulunulan durumlar ile şekillenmektedir (2008, s.150). Paden'e göre kutsal sadece dini bir kategori olmamaktadır. Tarihte kutsal üzerine oluşturulan popüler söylemlerde kutsal büyük çoğunlukla dini bir kategori olarak değerlendirilmiş ve "prototipleştirilmiş" olsa da onu tamamıyla dini bir kategori olarak değerlendirmek yanlıştır. Bu nedenle kutsalı oluşturan ve onu tanımlayan farklı kategorilerin içeriğinin de incelenmesi gerekmektedir (Paden, 1991, s.13'ten akt. Akgün, 2019, s.42). 1980'lerden sonra William E. Paden ve Ivan Strenski gibi araştırmacılar, Durkheim'ın kutsal anlayışıyla din fenomenolojisindeki anlayışı kaynaştırmaya çalışmışlardır. Oluşan bu yeni ortamda dinler tarihçileri, bilginin insanlarca inşa edildiği sosyolojik bir çerçeve içinde kendi konularını araştırmaya başlamışlardır (Kuşçu, 2011, s.170).

Her türlü kutsalın tecellisi (kratofani) ve tezahürü (hiyerofani) ortaya çıktığı mekânı değiştirir: O ana kadar profan olan yer, artık kutsal bir alana dönüşür (Eliade, 2005, s.433). Hiyerofani, profan alanın sadece belli bir kısmını kutsamaz; o, söz konusu kutsallığın orada devam etmesini sağlayana kadar devam eder. Dolayısıyla hiyerofani kutsal alanda kendisini tekrar eder. Böylece insan, kutsal mekânda kutsal ile bağ kurar, kutsalın kuvveti paylaşmasını ve kutsallıkla beraber olmasını mümkün kılan gücün ve kutsallığın bitmek tükenmek bilmeyen bir kaynağı haline gelir. Kutsalın bir tezahürüyle, mekânın, kutsalın sürekli bir "merkezi" olmasının bu sade düşüncesi, genellikle karmaşık ve ayrıntılı olan sistemler koleksiyonunu yönlendirir ve açıklar (Eliade, 2005, s.435). Kutsallık bir anlam ve hedef arayışının vasıtası ve haleti ise, tüm kadim dinlerde ve Post/modern tavır ve kiplikte kutsal yeniden kendi arkeolojisindeki anlamlılığa ve gayeliliğe sahiptir. Vahiy eksenli dinler olsun, kült merkezli ideoloji ve inanç sistemleri olsun kutsallık bir insanın kozmosa inanç, ilke, ibadet ve ifadelerle bir şeyler söyleyebilme vasıtası, varoluş endişesinin terapisi ve "düşüş" dramının avutucusu haline gelir (Yavuz, 2007, s.120).

Kutsal yerler sonsuz güzellikteki mekânlardır. İster Avrupa'nın Orta Çağ katedralleri, ister Orta Doğu'nun büyük camileri, ister Asya'nın görkemli tapınakları olsun, kutsal yerleri taçlandıran yapılar, onları üreten uygarlıkların en büyük başarıları arasında sayılır; sanatı, mimarisi ve saflığıyla olağanüstüdür (Hassner, 2009, s.1-14). Dinlerde kutsal kabul edilen yerler mekân olma açısından diğer yerlerden bir farkı yoktur. Ancak burada uluhiyetin tecellisi, inançla ilgili bir olayın gerçekleşmesi veya buranın dinî bir şahsiyetle bağlantısı mekânı diğer yerlerden

ayrarak orayı kutsallaştırmaktadır. Ayrıca kutsal mekanları ziyaretin sebebi o mekânın kutsiyetinden maddî, manevî ve ahlâkî faydaları elde etmektir (Harman, 1996, s.382). Kutsal mekân ile insan arasında psiko-sosyal niteliğe sahip bir ilişkiden bahsetmek mümkündür. Kutsal mekânları ziyaret eden kişinin üzerinde psikolojik yönde olumlu bir etki ortaya çıkar. Bu bağlamda kutsal mekânları ziyaret eden bireylerin dinî yaşantı ve davranışları olumlu yönde etkilenmekte, dine olan ilgileri artmakta ve hayır işlerine yönelmektedirler (Yeğin, 2012, s.88). Öte yandan kutsal ya da dini mekânlar bir halkın toprakla ve geçmişle olan ilişkisini somutlaştırır. Dağlar özel hac yerleri olarak işaretlenmiştir; nehirler ve köprüler kutsallaşır; bir bina, bir ağaç, bir kaya ya da taş, insanların kendilerini kendi geçmişleriyle bağlayabilmelerini sağlayacak gücü üstlenebilir. Bu tür siteler, geleneksel toplumların duygusal sürekliliği dikkate alınmaksızın, politik ve ekonomik nedenlerden ötürü yerle bir edilmeye, geliştirilmeye veya değiştirilmeye eğilimlidir. Toplumsal bilincin parçası haline gelen mekânların yok edilmesi, toplumsal vücutta patolojik bir durum yaratır ("Violation of Sacred Sites", 2024).

Kutsal mekân düşüncesi, mekâna bir sınır çizerek onu çevresindeki profan alandan soyutlayarak kutsamış olan ilksel hierofaninin tekrar edilmesi düşüncesine dayanır (Eliade, 2009, s.356). Kutsal mekânlar her zaman, çok değişik formlarda olmalarına rağmen, kutsalla iletişime geçmeyi mümkün kılan yerlerdir (Eliade, 2009, s.435). Eliade'ye göre kutsal mekân bir mikrokozmdur, çünkü doğal manzarayı tekrar meydana getirir; çünkü o, bir bütünü yansımasıdır. İlkel "kutsal mekânın" daha sonraki gelişmeleri olan altar (sunak) ve tapınaklar (veya ölü anıtı ya da saray) da mikrokozmdur, çünkü onlar dünyanın merkezleridir, çünkü onlar evrenin en merkezinde bulunurlar ve bir *imago mundi* oluştururlar (Eliade, 2009, s.320). Kutsal, inananlar açısından ilahi olan her yerde bulunur ancak onun varlığının bu yerlerde daha yoğun olduğunu düşünürler. Dünyaya bağlı ve maddi boyutlarla sınırlı olan bu kutsal mekânlar, yine de tüm evrenin kutsal düzenini inananlara açığa vurması bakımından hem mikro hem de makrokozmosu aynı anda yakalama kapasitesine sahiptir. Hacılar bu yerlere ulaşmak için büyük zorluklara katlanırlar, ancak hac yolculuklarının bir yere doğru içsel bir yolculuk olduğunu da tecrübe ederler (Hassner, 2009, s.37-52).

Semitik dinlerdeki kutsal mekânlar tanrısal veya tinsel varlıkların tecellisi neticesinde kutsiyetlerini izhar ettiği için kutsal mekânların konumları insanlar tarafından belirlenmemektedir. Dolayısıyla dinsel metinler veya dinî karakterler tarafından konumları belirlenen kutsal mekânlar inananlar tarafından benimsenmekte ve sonraki nesillere bu mekânların kutsiyetine dair bilgiler, kişisel deneyimlerin de eklenmesiyle aktarılmaktadır (Tural, 2023, s.80). Aynı zamanda hierofaninin kendini tekrarladığı bu mekânlar tükenmez bir güç ve kutsallık merkezi haline gelir, herhangi bir insan buraya dâhil olabildiği ölçüde bu güçten pay alabilir, kutsallıkla dolabilir. Bu mekânlar ne kadar çeşitli olsalar da ayırt edici temel özelliği kutsalla temasa geçmeyi sağlayacak belirli bir mekân olmalarıdır (Eliade, 2009, s.356). Peygamberler tarafından da bazı şehirlerin diğer şehirlere nazaran farklı algılandığı ve kutsal kabul edildiği yönünde örnekler vardır. Örneğin Hz. Peygamberin müşrikler tarafından Medine'ye hicret etmek zorunda bırakıldığında Mekke için şu sözleri söylediği rivayet edilir: "Vallahi sen Allah'ın en hayırlı ve Allah'a en sevimli olan beldesisin. Senden (zorla) çıkarılmış olmasaydım, seni asla terk etmezdim." (Tirmizî, Menâkıb, 68). Mezmurlar kitabında da Hz. Davut'un Kudüs için söylediği "Seni unutursam ey Kudüs, sağ elim hünerini unutsun. Eğer seni anmazsam, eğer Kudüs'ü baş sevincimden üstün tutmazsam, dilim damağıma yapışsın!" (Mezmurlar, 137) sözleri şehirlerin kutsallığını ifade etmek için oldukça önemlidir. Hz. İsa'nın da Kudüs'e (Yeruşalim) hitaben söylediği sözler bulunmaktadır (Matta, 23: 37). Doğu dinlerinden Hinduizm'de de kutsal mekanların ziyaretleri önemli bir yer tutar. Hinduizm'e göre Hint alt kıtasının tamamını oluşturan Hindistan'ın bütünü (baharati yani vatan) kutsal Kabul edildiğinden bütün şehirler kutsal kabul edilir (Taşpınar, 2023). Hindular açısından Ganj nehri kutsal kabul edilir. Ganj Nehri boyunca çok sayıda kutsal mekân/şehir bulunmasına rağmen Varanasi bunlar arasında ayrı bir yere sahiptir. Himalayalardan doğan nehir sadece Varanasi'de güneyden kuzeye doğru hilal şeklinde akmakta ve sonra tekrar eski rotasına dönmektedir. Bu doğal fenomen şehre ayrı bir kutsallık atfedilmesini de beraberinde getirmektedir. Ganj'in Varanasi'de yön değiştirmesi Hindular açısından doğum ve ölüm döngüsünü sembolize etmektedir (Gençoğlu, 2020, s.120). Budistler tarafından Buda'nın

doğduğu, aydınlandığı (Bodh Gaya), ilk vaazını verdiği ve öldüğü yer (Kusinara) kutsal kabul edilir.

Kutsala dair her türlü her türlü şiddet ve saldırı olayları hangi dinin kutsalı ile ilgili olursa olsun etkileri bakımından çok geniş kitleleri harekete geçirebilmekte ve farklı dine inanan insanların birlikte yaşama duygusuna zarar vermektedir. Bu arada, saldırganın dini kimliğinden ötürü bir dine mensup tüm insanların sorumlu tutulmaması gerekir. Nitekim Kutsal Metinler’de bununla ilgili mesajlar önemle vurgulanmaktadır: Kuran-ı Kerim’de “*Bir topluma olan kininiz, sakın ha sizi adaletsizliğe itmeyin. Âdil olun*” (Maide, 5: 8), Tanah’ta “*Öç almayacaksınız ve kavminin oğullarına kin tutmayacaksınız ve komşunu kendin gibi seveceksin*” (Levililer, 19: 18) ve Yeni Ahit’te “*düşmanlarınızı sevin ve size zulmedenler için dua edin*” (Matta, 5: 43), “*komşunu kendin gibi sev*” (Markos, 12:31) emirlerinin unutulmaması gerekir. Dinler zaman zaman savaş ve barış ikileminde ele alınsa da (Renard, 2012; Albayrak, 2016; Gündüz, 2002) Tanrı kutsal metinlerde sevgiyi, barışı ve adaleti öğütlemektedir. Ancak 2023 yılında Yahudiler ve Müslümanlar arasında kutsal şehir Kudüs’te yaşanan çatışmalarda Yahudiler için kutsal Fısıh bayramı ile Müslümanlar için kutsal Ramazan ayının aynı tarihlere denk gelmesi nedeniyle artış yaşanmıştır. Çatışmaların farklı nedenleri olsa da Tapınak Dağı olarak bilinen kutsal mekânın ortak kullanılmasının da etkisi görülmektedir.

2. KUTSAL METİNLER VE KUTSAL MEKÂNLAR

Otto, kutsalın tüm dinlerde olduğunu, onların en derin varlıkları olarak yaşadığını ve o olmasaydı hiçbir şekilde din olamayacaklarını söyler (Otto, 1963). Dinlerde bir mekânın kutsal mekân olarak kabul edilmesi, yani orada kutsalın tezahür etmiş olmasıyla profan alandan ayrılmaktadır. Daha doğrusu, kendisi gerçek olarak var olan kutsal mekân ile onu çevreleyen, geriye kalan bütün mekânlar arasında türdeş olmama ve farklılık arz etme durumu, kutsalın tecellisiyle ortaya çıkan zıtlıktan doğmaktadır (Yavuz, 2006, s.393). Kutsal metinlerde Tanrı’nın görüldüğü/tezahür ettiği alanların kutsal alan olarak nitelendirilmesi teofani olarak algılanmıştır. Bu noktada Robertson Smith, tüm mabetlerin bir teofaniyle kutsandığını belirtir (Smith, s.436; Akt.Eliade,2009, s.357). Teofani sayesinde kutsal mekânlar, yukarı (gök) ile aşağı (yer) arasındaki bağlantıyı sağlamakta ve evreni ayakta tutan *aksis mundi* (evrenin eksenini) yerler olarak sembolik anlamlara sahiptir. Bu yerler bazen bir Tapınak bazen de kozmik dağ olabilmektedir. Bu yerler kutsalın tezahür ettiği yerler olarak hem arkaik toplumlarda hem de Sami kökenli dinlerde karşılık bulmaktadır. Örneğin Sümerlerde rahip zigguratın yedinci katına ulaştığından evrenin zirvesine ulaştığına inanılmaktaydı (Eliade, 1995, s12-7).

İbrânîce’de kutsal kavramının karşılığı olan “*qds*” fiili ve kutsallık anlamındaki “*keduşa*”, profanın karşıtı olan her şeyi içerir (Demirci, 2002, s.495-6). Yahudilik’te en kutsal yer Süleyman Mabedi’dir (2. Tarihler, 3: 8). Hz. Davut, her ne kadar görkemli bir tapınak inşa etmek istese de birçok savaşa katılması ve elini kana buladığı için Rabb’in buna karşı çıktığı ve barışsever olan Hz. Süleyman tarafından yapılacağı Tanrı tarafından bildirmiştir (1. Tarihler, 22: 1-17). Tanah’ın Levililer kitabında Tanrı buyruklarına uyulmasını ve adına leke sürülmemesini istemektedir (Levililer, 22: 32). Tanrı hem kendisinin kutsallığını hem de İsrailoğullarını seçerek onları kutsal kıldığını ifade etmektedir. Aynı zamanda tapınağın kirletilmemesi, ona saygı gösterilmesi Tanah’ta sıklıkla ifade edilmiştir (Levililer, 26: 2; 21:23; 21:12; 20:3; 19:30). Yeşaya kitabında Rabb’in bizzat kendisinin kutsal olduğu belirtilmektedir (Yeşaya, 6:3). Tanrı’nın kendisi ve sözlerinin okunduğu tapınağın kutsal olduğu ve kutsallara saygıda kusur edilmemesi gerektiği ifade edilmektedir. Tanah’ın Mısır’dan Çıkış bölümünde Hz. Musa Sina Dağı’nda Rabb’in Meleği ile yanan çalı aracılığıyla arasında bir diyalog gerçekleşir ve yanan çalının tükenmediğini fark eden Hz. Musa’nın yaklaştığı esnada fazla yaklaşmaması, çarıklarını çıkarması istenir. Çarıklarını çıkarmasının nedeni olarak bastığı yerin kutsal topraklar olduğu ifade edilir (Çıkış, 3: 2-8). Benzer bir olayı Yeşu’nun da yaşadığı anlatılır. Yeşu, Eriha yakınlarında kılıcını çekmiş bir adam görür ve kendisi Rabbin ordusunun komutanı olarak tanımlayan Melek, Yeşu’dan kutsal topraklara bastığı için çarıklarını çıkarmasını ister (Yeşaya, 5: 12-15). Yahudiler açısından Ağlama Duvarı (Western Wall) ve ona bağlı açık alan, İsrail halkı için asırlardan beri dini bir mekân ve ibadet yeri olmuştur. Ancak aynı zamanda Tapınağın duvarlarının benzersiz bir tarihi kalıntısı olarak sembolik ulusal

bir anlam da kazanmış ve birçok Yahudi'nin nesillerdir özlemini duyduğu İsrail Krallığı'nın [yenilenmesinin] sembolü haline gelmiştir (Sapir ve Statman, 2016, s.4).

Hristiyanlıkta kutsal sözcüğü Grekçe *hagios*, Latince 'de *sacrum* kelimeleriyle ifade edilmiştir. Kilise, birini çağırarak, toplantıya davet etmek ya da toplamak anlamında Grekçe ek-kaleo fiilinden türetilen ve topluluk manasına gelen ekklesia tabirinden gelmektedir (Aydın, 2002, s.11-4). Kilise genellikle Hristiyanların ibadet ettiği yapı olarak bilinse de inananlar topluluğu ya da bir mezhep/cemaat anlamlarına da gelmektedir. Örneğin Aziz Pavlus mektuplarında kilise içinde çıkan sorunlardan ve bunlara bağlı olarak ayrılıkların ortaya çıktığını anlatır (1.Korintliler, 1-10). Yeni Ahit'te İsa Mesih'in tapınakta olay çıkardığı anlatılır: Hz. İsa, tapınağın avlusuna girerek orada bulunan satıcıları dışarı kovmuş, para bozanların masalarını ve güvercin satanların sehpaalarını dağıtmış ve onlara Tanrı'nın dua evini haydut inine çevirdiklerini söylemiştir (Mat. 21: 12-14; Mar. 11:15-19; Luk.19:45-48; Yu. 2:13-22). Haklı şiddet ve adil savaş hakkındaki tartışmalarda, İsa'nın tapınak eylemi sıklıkla insanlara karşı, hatta insanları öldürme noktasına kadar şiddet kullanmanın bir gerekçesi olarak kullanılmış olsa da İsa'nın tapınak eylemindeki şiddetinin, ekonomik ve politik sömürüye karşı bir protesto olarak insanlardan ziyade mülkiyete yönelik şiddet olduğu yönünde hermenötik görüşler vardır (Beck, 2016). Ayrıca Matta İncilinde İsa Mesih'in "hem Tanrı'ya hem paraya kulluk edemezsiniz" dediği yazılıdır (Matta, 6:24). Tapınak, özel bir öneme sahip kutsalın tezahür ettiği bir alan olduğu için İsa Mesih o dönemde tapınakta ticaret yapılmasını onaylamamıştır. Hristiyanlık açısından kutsal mekânlar "dua evi" olarak kabul edilmiş ve masum insanların hakları korunmuştur (Matta, 2: 1-18). Pavlus'un I. Korintlilere mektubunda İsa Mesih'e iman edenlerin Tanrı'nın tapınağı olduğu, Tanrı'nın Ruh'u'nun yüreğinde yaşadığı ve kim Tanrı'nın tapınağını yıkarsa, Tanrı'nın da onu yıkacağı belirtilmektedir (1. Korintliler, 3: 16-17). Yeni Ahit'te tapınak kutsal ile ilişkilendirilmiştir. Hristiyanlığın Katolik mezhebine göre Kilise, Tanrı'nın halkı, Mesih'in bedeni ve Kutsal Ruh'un Tapınağı olarak kabul edilir (Çev. Pamir, 2000, s.202-7). Ayrıca Hristiyanlıkta kutsal yerler sadece kiliselerden ibaret değildir. Kutsal mekânlar yasa metinlerinde belirlenen, özel bir takım kutsama ayinleri icra edilen yapılardır. Kendi anlayışlarımıza göre herhangi bir yeri kutsal addedemeyiz. Kilise yasalarında kutsal yerler; kiliseler, duahaneler, şahsi şapeller, türbeler, altar ve mezarlıklar olarak sayılır (Karatosun, 2023, s.273-7).

Kuran-ı Kerim'de kutsal sözcüğü, Arapça 'da temiz ve pak olmak anlamındaki k-d-s kökünden türeyen *el-kuddüs* ile ifade edilmiştir. Aynı kökten gelen takdîs "kutsallık nisbet etme", bundan türeyen mukaddes de "kutsallık nispet edilmiş" manasına gelir (Demirci, 2002, s.495-6). Kuran'da iki ayette (Haşr, 59:23; Cuma, 62/1) Allah'ın sıfatı olarak, başka bir yerde de (Bakara, 2/87) Cebrail'in sıfatı (Ruhul Kudüs) olarak ifade edilmiştir. Kuran-ı Kerim'de Müslümanlar için önemli bir hac merkezi olan Kâbe'nin toplanma ve güvenli bir yer olarak mukaddes kılındığı ve saygı duyulması gerektiği ifade edilmektedir (Maide, 5/97; Bakara, 2/125). Kâbe'nin dışında kutsal mekân olarak Tuva vadisi mukaddes yer olarak anlatılmaktadır. (Taha, 20/12; Nâziât 79/16). Hz. Musa'dan kutsal Tuva vadisinde olduğundan çarıklarını/ayakkabılarını çıkarması istenir (Taha, 135/ 12; Nâziât, 79/16). Kutsal, kendisiyle temas kuracak kişinin, her dinsel eylemin gerektirdiği hazırlıkları yapmaması durumunda tehlikelidir. Samilerde olduğu kadar Akdenizli diğer halklarda da tapınağa girmeden önce yapılması gereken sayısız ayin ve yerine getirilmesi gereken kural (çıplak ayak vb) vardır (Eliade, 2009, s.358).

3. KUTSAL MEKÂNLARA YÖNELİK SALDIRI OLAYLARI

Bu bölümde son 50 yıl içinde (özellikle yakın tarihlerde) dünyanın değişik yerlerinde yaşayan farklı inanç mensuplarına ait kutsal mekanlara yönelik saldırı olayları incelenmiştir. Bu sayede kutsal mekanlara yönelik saldırı ve şiddet olaylarının hangi bölgelerde gerçekleştiği ve saldırılar neticesinde kutsal yerlerde yaşanan tahribat ve can kayıpları hakkında bilgilere yer verilmiştir. İlk önce semitik dinlerin (Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam) daha sonra da doğu dinleri (Hinduizm ve Budizm) kutsal mekanlarına yönelik saldırı olayları ve etkilerine dair bilgiler yer almaktadır.

3.1. Sinagolara Yönelik Saldırıları

6 Eylül 1986 Cumartesi günü saat 09.17'de yabancı uyruklu teröristler İstanbul Karaköy'de bulunan Neve Şalom Sinagogu'nda Şabat dualarını etmekte olan Yahudilere bomba ve silahlarla saldırı düzenlemiş ve yirmi iki kişi hayatını kaybetmişti. Aynı sinagoga yine bir cumartesi Şabat ibadeti esnasında 17 yıl sonra 15 Kasım 2003 tarihinde ikinci bir bombalı saldırı gerçekleşmiş ve bu saldırıda da toplam 12 Yahudi vatandaş hayatını kaybetmiştir. Aynı günde ilk saldırıdan 2 dakika sonra Şişli'de bulunan Beth İsrail Sinagogu önünde gerçekleşen bombalı saldırıda 5 kişi hayatını kaybetmiş ve iki saldırıda yüzlerce kişi yaralanmıştır ("Neve Şalom'a Hain Terör", 1986). Kudüs'ün Har Nof mahallesinde yer alan Sinagog'a 18 Kasım 2014 tarihinde düzenlenen saldırıda 4 kişi hayatını kaybetmiş ve 7 kişi de yaralanmıştır ("Kudüs'te Sinagog'a saldırı", 2014). 2018 yılında ABD'nin Pensilvanya eyaletinin Pittsburgh kentinde bir sinagoga cumartesi sabahı düzenlenen silahlı saldırıda 11 kişi hayatını kaybetmiş 6 kişi yaralanmıştı ("11 Killed in Synagogue, 2018). Bu çalışmanın hazırlandığı süreçte 23.06.2024 tarihinde Rusya Federasyonu'na bağlı özerk Dağıstan Cumhuriyeti'nin Derbent şehrinde eski bir Yahudi topluluğuna ev sahipliği yapan iki Sinagog ateşe verilmiştir ("Dağıstan'da Sinagog ve Kilise Saldırısı, 2024).

3.2. Kiliselere Yönelik Saldırıları

28 Ocak 2023 tarihinde İstanbul Sarıyer'de bulunan Santa Maria Kilisesi'ndeki Pazar ayini esnasında silahlı saldırı düzenlenmiş ve bir kişi hayatını kaybetmiştir. Saldırıdan üç gün sonra kilisede kefaret ayini düzenlenmiştir. Katolik inancına göre kilisenin kutsallığına yapılan ihlal eyleminden dolayı kilisenin kutsal su ile arındırılması ve yeniden takdis edilmesi gerekmektedir. Ayine katılan Vatikan'ın Ankara Büyükelçisi Monsenyör Marek Solczynski, "Her cinayet hayatın kaynağı olan Tanrı'ya karşı bir saygısızlık ve küfürdür. Bu nedenle kutsal suyla arındırma ve dualar sayesinde kilisenin arınmasını Tanrı'dan dilerim" dedi ("Santa Maria Kilisesi, 2024). Çünkü Tanrı kargaşanın değil, barışın Tanrısıdır (1. Korintliler, 14:33). Yakın tarihte (23.06.2024) Rusya'ya bağlı özerk Dağıstan Cumhuriyeti sınırları içinde olan Derbent ve Mahaçkale şehirlerinde ve aynı zamanda UNESCO miras alanı içinde yer alan Ortodoks Kilisesi'ne terör saldırısı düzenlenmiştir. Bu saldırıda 15 Rus polisi, 1 Ortodoks din adamı ve siviller olmak üzere toplam 20 kişi hayatını kaybederken en az 46 kişi de yaralanmıştır ("Dağıstan'da Sinagog ve Kilise Saldırısı, 2024).

On üçüncü yüzyılda Papa IX. Gregory savaşta kimin korunması gerektiğine dair bir liste hazırlamış. Listede rahipler, keşişler ve diğer dindar kişiler; hacılar; gezginler; tüccarlar; toprağı işlemeyen köylüler ve "doğal olarak zayıf" olanlar, yani kadınlar ve çocuklar; köylülerin hayvanları, malları ve toprağı yer almaktadır (Slim, 2007, s.12-3). Kilise her zaman Kutsal Yerler üzerinde mülkiyet veya velayet hakkı iddia etmiş, antik çağlarından bu yana saygı göstermiş ve Hristiyan hac yerleri haline getirmiştir. İsrail Devleti'nin doğduğu ve Filistin'de Yahudiler ile Araplar arasındaki savaşın tüm şiddetiyle sürdüğü yıllarda, Papa XII. Pius Kutsal Yerlere ilişkin 1 Mayıs 1948 tarihli *Auspicia Quaedam*, 24 Ekim 1948 tarihli *in Multiplicibus Curis ve Redemptoris* ve 15 Nisan 1949 tarihli *Nostri Cruciatu*s adlı üç genelgede hem Filistin'in dört bir yanına dağılmış olan Kutsal Yerlere serbest erişimin, hem de ibadet özgürlüğünün ve dinsel geleneklere saygının uluslararası güvencelerle teminat altına alınması çağrısında bulunmuştur. Papa Francis de savaş kınamış, rehinelere serbest bırakılması çağrısında bulunmuş ve çatışmanın tırmanmasını önlemek için konuşmalar yapmıştır (Mattei, 2023). İsrail'in Gazze'ye yönelik saldırılarının başladığı 7 Ekim 2023 tarihinden itibaren Gazze'de bulunan dünyanın en eski kiliselerinin yıkıldığı ve oralara sığınan insanların hayatlarını kaybettiği rapor edilmiştir. İsrail'in bombalı saldırılarından Gazze şehrinde bulunan ve 5. Yüzyılda inşa edilen Aziz Porphyrius Kilisesi yıkılmış ve 18 kişi hayatını kaybetmiştir (Kansara& Nour, 2024). Saldırlar neticesinde Filistinli hristiyan cemaat yıkılmış kiliselerini ve evlerini terk etmek zorunda kalmıştır.

3.3. Camilere Yönelik Saldırıları

Yeni Zelanda'nın Christchurch kentinde 15 Mart 2019 tarihinde iki camiye Cuma namazı sırasında silahlı saldırı düzenlenmiş ve olayda 52 kişi hayatını kaybetmiş en az 50 kişi de yaralanmıştır. Saldırıların ardından Mormonların bağlı olduğu İsa Mesih'in Son Zamanlar Azizler Kilisesi El Nur ve Linwood camilerinin restorasyonu için 100 bin dolar bağış yapacağını açıklayarak birliktelik örneği sergilemiştir (Altinkaya, 2019). Saldırıyı düzenleyen kişi eylemden önce yayımladığı bildiride Müslümanların Batı kültürünün hâkim olduğu ülkelerde yaşamalarına karşı çıktığını ifade etmiştir. Yeni Zelanda halkı saldırının ertesi günü camilerin önüne kurbanlar için çiçekler ve taziye mesajı bırakmışlardır ("Yeni Zelanda'da 2 Cami'ye Saldırı", 2019). Yeni Zelanda'daki cami saldırıları başta Müslüman ülkeler ve Batı medyasında yansıtılma biçimlerinin ülkelerin resmi ideolojilerini yansıttığı, haber söyleminde yer alan kaynakların politik ve bürokratik iktidar seçkinlerin olması ve onların söylemlerine yer verilmesi haber üretiminde ideolojilerin etkisini ortaya koymuştur (Öztürk, 2019, s.48). İslam İşbirliği Teşkilatı Yeni Zelanda'nın Christchurch kentinde meydana gelen terör saldırısının yaşandığı 15 Mart gününü İslamofobi ile Mücadele Günü ilan etmiştir ("İslamofobiyle Mücadele", 2021). İsrail'in Gazze'ye yönelik 7 Ekim 2023'te başlattığı saldırılarından yüzlerce cami kullanılmaz hale gelmiştir. Bunlar arasında Gazze'nin Han Yunus bölgesinde bulunan Halil Er-Rahman Cami ve Halid bin Velid Cami gelmektedir (Kansara& Nour, 2024). Saldırlardan bu güne kadar 41,200 Filistinli hayatını kaybederken, en 95,337 kişi de yaralanmıştır (Kouachi, 2024). BM'ye göre İsrail'in saldırıları neticesinde Gazze Şeridi'nde yaşayan 2,3 milyonluk nüfusun büyük çoğunluğu, 7 Ekim'den bu yana her 10 kişiden 9'unun sistematik olarak zorunlu göçe zorlanmaktadır (Deveci, 2024).

Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'nın (AGİT) verilerine göre Almanya'da polisin kaydettiği nefret suçları 2018 yılında 8113 iken bu sayı 2022 yılında 11520'ye yükselmiştir. 2022 yılında meydana gelen 11520 olayın 610'u Müslüman karşıtı olay; 2641'i Yahudi karşıtı olay; 10038'i ırkçı ve yabancı düşmanı (zenofobi) olarak tespit edilmiştir. 2022 yılında Almanya'da AGİT dışında FAIR International tarafından bildirilen raporda ise Müslüman karşıtı 29 olay; Federal Antisemitizm Araştırma ve Bilgi Daireleri Birliği (RIAS) tarafından bildirilen Yahudi karşıtı 723 olay; Almanya'daki Sağcı, İrkçı ve Yahudi Karşıtı Şiddet Mağdurları için Danışma Merkezleri Birliği (VBRG) tarafından bildirilen ırkçı ve yabancı düşmanı karşıtı 888 olay meydana geldiği bildirilmiştir ("Hate Crime Reporting", 2022). Hz. Peygamber bir yere asker gönderirken onlara savaşta takip etmeleri gereken hususlarla ilgili emir ve tavsiyelerde bulunmuştur. Savaş hukuku açısından geçerli olsa da kutsal mekânların ve oralarda ibadet eden masumların korunmasına yönelik olarak da Hz. Peygamberin tavsiyelerini bu noktada belirtmek gerekir. Onun savaşta yapılmamasını tavsiye ettiği şeyler arasında çocukların, kadınların ve yaşlıların öldürülmemeleri, müsle (işkençe) yapılmaması, kiliselerin yakılmaması, ağaçlara zarar verilmemesi, hurma ağaçlarının yakılmaması ve ihtiyaç dışı hayvanların kesilmemesi dikkat çeker (Macit, 2005, s.98).

3.4. Doğu Dinleri (Hinduizm Ve Budizm) Kutsal Mekânlarına Yönelik Saldırıları

2010 yılında Hindistan'ın tapınak şehri Varanasi'de bir Hindu töreni sırasında patlayan bomba, bir çocuğun ölümüne ve çok sayıda kişinin yaralanmasına yol açmıştı. Bomba, Ganj Nehri'ne giden birçok taş merdivenden biri olan ve günlük manevi ritüellerin yapıldığı Sheetla Ghat'taki bir süt kabının içine saklanmıştı. Saldırı, rahiplerin ve diğerlerinin Ganj'a ibadet etmek için gaz lambaları yaktığı, çanlar çaldığı ve dualar söylediği günlük bir ritüel esnasında yaşanmıştır ("Terrorists Sus.", 2024). 2016 yılında Bangladeş'in Dhaka kentinde Müslümanlar ile Hindular arasında çatışma yaşanmış ve çatışmada 5 Hindu tapınağı zarar görmüştür. Polis tarafından şiddet olaylarının nedeni olarak sosyal medyada Müslümanlar için kutsal Kabe'nin bir fotoğrafının üzerine Hindu Tanrısı Şiva'nın resmedilerek paylaşılması olduğu açıklanmıştır ("Hundreds Attak.", 2024). 29 Eylül 2012 tarihinde Bangladeş'in güneydoğu kesiminde yer alan Ramu'nun Cox's Bazar bölgesinde yoğun nüfusa sahip Budistlere yönelik saldırılar düzenlenmiş ve saldırılar neticesinde Budist Tapınakları, heykelleri, kitapları ve evleri zarar görmüştür. Olaylar tek taraflı bir olay olarak gerçekleşse de kısa vadede mağdur topluluğu uzun vadede ise Müslüman ve Budist

toplulukları olumsuz etkilemiştir. Ayrıca arkeolojik öneme sahip kutsal yerlerin ve kişisel mülklerin tahrip edilmesi Budistlerde ekonomik faaliyetlerde aksamalara neden olmuştur (İslam, Durrat, Meem ve Hasan, 2024).

4. KUTSAL MEKÂNLARA GİRİŞ VE KONTROL

Dünyanın değişik yerlerinde farklı dinlere ait kutsal mekânlar güvenlik gerekçesi ile belirli saatlerde kapalı olduğundan ibadet etmede veya ziyaret esnasında engellerle karşılaşmakta ya da kutsal mekânlara ibadet için gelenlerle ziyaret için gelen turistlere farklı giriş tarifeleri uygulamaktadır. Bu durum hem inananlar tarafından kutsal mekânların ruhuna aykırı olarak algılanmakta hem de dinler arası ilişkileri olumsuz etkilemektedir. Örneğin, 1934'te müzeye dönüştürülen, 1985'te UNESCO Dünya Mirası listesine alınan Ayasofya, 24 Temmuz 2020'de Diyanet İşleri Başkanlığına devredilerek ibadete açılmış ve Ayasofya-i Kebir Cami-i Şerifi adını alan mabedi kültürel amaçlı ziyaret eden yabancı turistler 15 Ocak 2024 tarihi itibarıyla galeri katını 25 Euro bilet karşılığında gezebilmektedir. Bu uygulama Türk vatandaşlarını kapsamadığından onlar serbestçe ibadetlerini yapabilecektir (Ayasofya'da Yeni., 2024). Oysaki İstanbul'da bulunan diğer camilerde buna benzer bir uygulamanın olmadığı da bilinmektedir.

İsrail Devleti'nin kuruluşundan bu yana geçen yetmiş yıl boyunca, Yahudi kutsal mekânlarının haritası çarpıcı biçimde değişti. 1948'deki İsrail Bağımsızlık Savaşı'na benzer şekilde, 1967'deki Altı Gün Savaşı da, Kutsal Yahudi alanında önemli bir değişiklikler meydana geldi. Mevcut kutsal mekânlar 1948'den sonra İsrail'in sınırlarının genişlemesiyle yeni işgal edilen bölgelerde Doğu Kudüs, Yahudiye ve Samiriye'de bulunan ek kutsal yerler ile birleştirildi. Örneğin Kudüs'ün Sion Dağı'nda bulunan Nabi-Daud (Kral Davut'un Mezarı) 1948'de din el değiştirmiştir ve şu anda Yahudilerin önemli bir hac noktasıdır. 1967'deki savaşın ardından buralardaki Kutsal mekânlar artık İsrail Devleti tarafından kontrol edilmektedir (Bar, 2023, s.143).

5. KUTSAL SEMBOLLER VE DİNİ KİŞİLERE YÖNELİK SALDIRILAR

Saldırıları sadece dinlerin kutsal mekânlarına yönelik olmamakta kutsal kitaplar, semboller ve dini kişilikler de saldırılara zaman zaman maruz kalmaktadır. 2011 yılında Charlie Hebdo dergisi Hz. Muhammed'e ve İslam'a yönelik kutsal değerleri olumsuz manada karikatürize etmiş ve 2015 yılında dergiye saldırı düzenlenmişti. Koçer ve Yazıcı'nın (2018) yaptığı araştırmada, Charlie Hebdo dergisinin 13 Ağustos 2009 - 15 Ekim 2018 tarihleri arasında Twitter hesabında paylaşılan karikatürler örneğinde incelenmiştir. Yapılan araştırmada Charlie Hebdo dergisinin Twitter hesabında paylaşılan 6123 tweetten 38'inin doğrudan İslamofobik içerikli olduğu tespit edilmiştir (Koçer ve Yazıcı, 2018, s.191-209). Karikatür saldırılarının ardından Avrupa'nın farklı şehirlerinde Kuran-ı Kerim yakma eylemleri meydana gelmiştir. 28 Haziran 2023'de Kurban Bayramı'nın birinci gününde İsveç Stockholm Camisi önünde polis koruması altında Irak asıllı Salwan Momika Kur'an-ı Kerim'i yakmıştı. Momika, 20 Temmuz 2023'de Irak'ın Stockholm Büyükelçiliği önünde polis koruması altında Kur'an-ı Kerim'i ve Irak bayrağını ayaklar altına almıştı. Danimarka'da ise İslam karşıtı ve aşırı milliyetçi "Danske Patriotere" (Danimarkalı Vatanseverler) grubunun üyeleri, 21 Temmuz 2023'de Irak'ın Kopenhag Büyükelçiliği önünde Kur'an-ı Kerim yakmıştı. Daha sonra grup üyeleri 24 Temmuz 2023'de önce İran'ın, daha sonra da Irak'ın Kopenhag Büyükelçilikleri önünde Kur'an-ı Kerim yakmıştı. Grup, 14 Nisan'da da Türkiye'nin Kopenhag Büyükelçiliği önünde Türk bayrağı ve Kur'an-ı Kerim'e saldırı düzenleyerek İslam'a hakaret etmişti ("BM'nin Kutsal..", 2023). İslam dini açısından kutsal kitaba sadece temiz olanların dokunabileceği Kuran-ı Kerim'de ifade edilmiştir (Vâkıa, 56/79).

Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun (BMGK) 25 Temmuz 2023 tarihli toplantısında dini inançları sebebiyle kişilere ve kutsal kitaplar ile kutsal mekânlara yönelik her türlü şiddet uluslararası hukukun ihlali olarak kabul edilmiştir. Kararda, dinleri veya inançları nedeniyle kişilere yönelik her türlü şiddet eyleminin yanı sıra kişilerin dini sembollerine, kutsal kitaplarına, evlerine, iş yerlerine, mülklerine, okullarına, kültür merkezlerine ve ibadethanelerine yönelik şiddet eylemleri uluslararası hukukun ihlali olarak nitelendirilerek şiddetle kınanmıştır (BM, A/HRC/53/L.23). Bu karar, küresel ölçekte dini özgürlükler ile kutsal mekânlara ve değerlere yönelik saldırılar karşısında hukuki yaptırım açısından önemli bir adım olarak değerlendirilebilir.

6. DİNİ ÖZGÜRLÜK VE KUTSAL MEKÂNLAR

Pew Araştırma Merkezi, 2007'den beri dünya çapında din üzerindeki kısıtlamaları takip etmekte ve bu kısıtlamaları hükümetlerin eylemleri ve özel kişilerin veya grupların eylemleri olarak iki kategoriye ayırmaktadır. 2021'de din üzerindeki en yaygın hükümet kısıtlamaları arasında dini grupların taciz edilmesi (183 ülke) ve ibadete müdahale (163 ülke) yer aldı. 2021 yılında ibadetlere yönelik hükümet müdahalelerinin bir kısmı COVID-19 salgınıyla bağlantılı olduğu da göz ardı edilmemelidir (Majumdar, 2016). Hemen hemen bütün ülkeler tüm vatandaşlarının din özgürlük hakkını kendi yasalarında güvence altına almışlardır. Örneğin Türkiye'de herkes vicdan, dini inanç ve kanaat özgürlüğüne sahiptir. Anayasanın 14. maddesini ihlal etmemek şartıyla ibadet, dini ayin ve törenler serbesttir.

1982 Anayasası 14. Madde: "Anayasada yer alan hak ve hürriyetlerden hiçbiri, Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmayı ve insan haklarına dayanan demokratik ve lâik Cumhuriyeti ortadan kaldırmayı amaçlayan faaliyetler biçiminde kullanılamaz".

Rusya'da herkese, bireysel olarak veya diğer dinlerle birlikte herhangi bir dine inanma veya hiçbir dine inanmama, dini ve diğer görüşleri özgürce seçme, sahip olma ve yayma hakkı da dâhil olmak üzere, vicdan özgürlüğü ve din özgürlüğü güvence altına alınmıştır (КОНСТИТУЦИЯ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ, 1993, mad. 28). Almanya'da inanç özgürlüğü herkesin temel bir hakkı olup her insan bu hakka sahiptir. Alman Anayasası'nda, din ve vicdan özgürlüğü ile ilgili konularda vatandaşlık aidiyetine bakılmaz. Hatta reşit olmayan çocuklar dahi inanç özgürlüğüne sahiptirler. Ancak bu hakkı onlar adına sorumlu olan ebeveynleri kullanır (Dilbirliği, 2015, s.81). İnsan Hakları Evrensel Beyanname'si'ne (10 Aralık 1948) göre herkesin din ve vicdan özgürlüğü teminat altına alınmıştır:

"Herkesin düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne hakkı vardır; bu hak, din veya inancını değiştirme özgürlüğünü ve din veya inancını, tek başına veya topluca ve kamuya açık veya özel olarak öğretme, uygulama, ibadet ve uyma yoluyla açıklama serbestliğini de kapsar" (18. Madde).

Yukarıda ülkelerin anayasalarından örnekler verdiğimiz dini özgürlükler içeren maddeler kutsal mekânların özel koruma gereksinimini sağlamada yetersiz kaldığı söylenebilir. Çünkü dini özgürlüğünün nasıl algılandığı ya da anlaşıldığı önemli olup uygulamada farklılıklar yaşanabilmektedir. Ek olarak inananlara da kutsal mekânlara nasıl davranılması gerektiği konusunda bazı yükümlülükler düştüğünü hatırlatmak gerekir. Dolayısıyla kutsal yerlerde inananların dini özgürlükler çerçevesinde yapabilecekleri yanı sıra yapamayacakları şeyleri de bilmesi önemlidir. Buna rağmen bazı ülkelerin yasalarında kutsal mekânlara yönelik ihlal ve saldırılara yönelik işlenecek suçlara verilecek cezalara ilişkin bilgiler bulunmaktadır. Dolayısıyla kutsal mekânlara yönelik işlenen suçlara ilişkin cezalar evrensel bir nitelik taşımamaktadır. Örneğin Rusya Ceza Kanunu'nun 148. maddesine göre, topluma açıkça saygısızlık ifade eden ve dindarların duygularını aşağılamak amacıyla gerçekleştirilen aleni eylemler, 300.000 rubleye kadar para cezası veya bir yıla kadar hapis cezasıyla cezalandırılabilir veya 500.000 rubleye (15.000 ABD dolarının üzerinde) kadar para cezası veya eylemin bir ibadethanede veya dini ritüeller veya törenler için ayrılmış bir yerde işlenmesi halinde üç yıla kadar hapis cezası verilir" (Sapir ve Statman, 2016, s.1). İsrail'de 27 Haziran 1967 tarihinde Başbakan Eşkol döneminde Knesset (Yasama organı) tarafından İsrail'in Kutsal Yerleri koruma kanunu onaylandı. Kanunun içeriği şöyledir:

Kutsal Yerlerin Korunması: Kutsal Yerler, saygısızlıktan ve diğer her türlü ihlalden ve farklı din mensuplarının kendileri için kutsal olan yerlere erişim özgürlüğünü veya bu yerlere ilişkin duygularını ihlal edebilecek her türlü şeyden korunacaktır.

Suçlar: (a) Her kim bir Kutsal Mekâna saygısızlık ederse veya başka bir şekilde ihlal ederse, yedi yıl süreyle hapis cezasına çarptırılacaktır. (b) Her kim, farklı din mensuplarının kendileri için kutsal olan yerlere erişim özgürlüğünü veya bu yerlere ilişkin duygularını ihlal edecek bir davranışta bulunursa, beş yıl süreyle hapis cezasına

çarpıtılacaktır (Basic Laws of Israil, 1967).

Bu kanun ile İsrail’de Yahudiler, Hristiyanlar ve Müslümanlar için Kutsal Yerler, saygısızlıktan ve diğer her türlü ihlalden ve farklı din mensuplarının kendileri için kutsal olan yerlere erişim özgürlüğünü veya bu yerlere ilişkin duygularını ihlal edebilecek her türlü şeyden korunacaktır. Kutsal yerler saygısızlıktan ve diğer her türlü ihlalden ve farklı din mensuplarının kendileri için kutsal olan yerlere erişim özgürlüğünü veya bu yerlere ilişkin duygularını ihlal edebilecek her türlü şeyden korunacaktır.

SONUÇ

Kutsal mekânlara yönelik artan şiddet ve saldırılar karşısında din içi hoşgörüye ihtiyaç olduğu kadar diğer din mensuplarına karşı din dışı hoşgörü anlayışına ihtiyaç olduğu da anlaşılmaktadır. Diğer dinleri ve din mensuplarını görmezden gelen dışlayıcı (exclusive) anlayış “öteki” duygusunu beslemektedir. Kutsal mekânlara yönelik saldırıların politik, ekonomik, psikolojik, dini sebepleri olabilmektedir. Dinsel ve mezhepsel çatışmaları günümüzün modern çağında da devam ettiğini gösteren acı olaylar yaşanmaktadır. Saldırlardan ve çatışmalardan olumsuz etkilenen kutsal mekanları ve oralarda ibadet eden inananları ya da güvenlik gerekçesiyle oralara sığınan masumları kasten hedef almak bir savaş suçudur. Bu saldırılar sadece kutsal yapılara zarar vermemekte kültürel mirası tahrip ettiği gibi aynı zamanda insanları da zorunlu göçe sevk etmektedir. Dünyanın farklı yerlerinde kutsal mekânlarda meydana gelen bu çatışmaların haritasını çıkardığımızda Irak-İran, Pakistan-Hindistan, İsrail-Filistin, Suriye-Lübnan, Rusya-Ukrayna, Çin-Uygur Özerk Bölgesi arasında yoğunlaştığını söylemek mümkündür. Ayrıca kutsal mekânlara yönelik saldırı ve şiddet olayları Avrupa’nın ve Amerika’nın kozmopolit ve göçmenlerin yoğun yaşadığı büyük şehirlerde yoğunlaşmaktadır.

Kutsal mekânlara yönelik saldırı ve şiddet olayları insanların geçmişle olan bağlarını koparmakta, kutsalla olan ilişkilerini zedelemekte, toplumsal hafızanın silinmesine ve kültürel mirasın ortadan kaldırılmasına neden olmaktadır. Ayrıca dini nedenlere dayalı saldırılar veya şiddet olayları din mensupları arasındaki hoşgörü azaltmakta ve çatışma ortamını desteklemektedir. Kutsal mekânlar, sadece o dine mensup kişilerin ibadet ettiği yerler olmayıp farklı dine mensup kişilerin de ziyaret ettiği dini, tarihi yapılar olup kültürel miras açısından korunması gerekli alanlardır. Saldırıların sadece kutsal mekânlara yönelik olmadığı kutsal sembollere, kitaplara ve kutsal kişilere de olduğu görülmektedir. Saldırıları önleme adına kutsal mekânlara girişlerin engellenmesi genel anlamda kutsalla ilişkilendirildiğinde kutsala yapılan bir hoşgörüsüzlük olarak değerlendirilebilir. Kutsal mekânlara yönelik saldırı ve şiddet olayları askeri amaçla veya terörizm kaynaklı olsa da kutsal mekânların hedef haline getirilmemesi, kutsal yerlerin başka bir dinin kutsal mekânına dönüştürülmemesi, inananların özgürce kutsalla bağ kurabilmesinin güvenliğinin sağlanabilmesi için gerekli hoşgörü bilincinin ortaya çıkması için bütün dini liderler tarafından ortak çağrılar yapılması gerekmektedir. Kutsal mekânların her zaman ibadete açık olması ve ziyaret için giriş ücretlerinin kaldırılması önerilmektedir. Özetle kutsal mekânlar hem kutsalın tezahür ettiği yerler olması hem de kutsalın tezahürünün sürekliliği açısından inananların herhangi bir baskı, tehdit ve kısıtlama olmaksızın kutsal mekânlara girişleri sağlanmalıdır.

Kutsalla ve kutsal mekânlar ile şiddetin nasıl ayrıştırılacağı oldukça zor bir mesele olmakla birlikte kutsalın içerdiği anlamlar ve kutsalın tecelli ettiği mekânlara yönelik hususlara ilişkin kutsal metinlerde bazı referans alınabilecek ifadeler bulunmaktadır. Örneğin, Süleyman Mabedi’nin Hz. Davut’un yerine elini kana bulamamış oğlu Süleyman tarafından yapılmasının Tanrı tarafından bildirilmesi ile Hz. Musa’nın kutsal topraklarda sandaletlerinin/çarıkalarının çıkarılmasının Tanrı tarafından istenmesi kutsal mekânların saflığının korunması açısından oldukça önemlidir. Ayrıca kutsala ve kutsal mekânlara gösterilmesi beklenen saygının kutsal metinlerde sıklıkla telaffuz edilmesi kutsal ile şiddetin hiçbir zaman yan yana gelmemesinin önemli bir kanıtı olarak sunulabilir. Bütün dinlerin kutsal metinlerinde her ne sebeple olursa olsun insanların öldürülmemesi ve masumların korunmasına yönelik emirlerin bütün beşeri

yasaların üzerinde tutulması önem arz etmektedir. Dolayısıyla hangi dine ait olursa olsun kutsalla ilişkili mabetlere, ziyaret yerlerine, kişilere, metinlere, eşyalara ve sembollere yönelik şiddetin önlenmesi ve çatışmaların dışında yer alan masum insanların korunması için gerekli hukuki, politik, akademik ve sivil toplum çalışmalarının yanı sıra akademik ve kültürel uluslararası projelerin hazırlanması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- 11 Killed in Synagogue Massacre; Suspect Charged With 29 Counts (2024, 1 Şubat) Erişim adresi: <https://www.nytimes.com/2018/10/27/us/active-shooter-pittsburgh-synagogue-shooting.html>
- Albayrak, K. (2016). *Tek Tanrılı Dinlerde Barış ve Savaş İkilemi*, İstanbul: Berikan Yay.
- Altınkaya, T. (2024). Yeni Zelanda'da terör saldırılarının yaşandığı camilere kiliseden 100 bin dolarlık bağış (2024, 29 Ocak) Erişim adresi: <https://tr.euronews.com/2019/05/21/yeni-zelandada-teror-saldirilarinin-yasandigi-camilere-kiliseden-100-bin-dolarlik-bagisi>
- Arendt, H. (2021), *Şiddet Üzerine*, çev. Bülent Peker, 10. Basım, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Armstrong, K. (2016). *Tanrı Adına Savaş: Yahudilik'te, Hristiyanlık'ta ve İslam'da Köktendincilik*, Çev. Murat Erdem, İstanbul: Alfa Yayıncılık
- Ayasofya'da yeni dönem başladı: Turistlere giriş ücreti 25 euro oldu (2024, 16 Şubat) Erişim adresi: <https://gazeteoksijen.com/turkiye/ayasofyada-yeni-donem-basladi-turistlere-giris-ucreti-25-euro-oldu-199969>
- Aydın, M. (2002). "Kilise" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Cilt.26, 11-14, İstanbul: TDV Yayınları.
- Bar, D. (2023). "The changing identity of Muslim/Jewish holy places in the State of Israel, 1948–2018", *Middle Eastern Studies*, 59/1, 139–150
- Beck, Richard. "The Hermeneutics of the Temple Action: The Theological Scars of Empire" (2016, 6 Haziran) Erişim adresi: <https://experimentaltheology.blogspot.com/2015/05/the-hermeneutics-of-temple-action.html>
- Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, A/HRC/53/L.23
- Chul Han, B. (2016). *Şiddetin Topolojisi*, çev. Dilek Zaptçioğlu, İstanbul: Metis Yayınları
- Dağıstan'da Sinagog ve Kilise Saldırısı, (2024, 24 Haziran) Erişim adresi: <https://www.bbc.com/turkce/articles/cd111q30w0no>
- Demirci, K. (2002). "Kudsiyet", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Ankara: TDV Yayınları, 26. Cilt, 495-496
- Deveci, M. (2024). Israel uses forced displacement as a persistent and systematic weapon in Gaza, <https://www.aa.com.tr/en/middle-east/israel-uses-forced-displacement-as-a-persistent-and-systematic-weapon-in-gaza/3300292>
- Dilbirliği, M. (2015). "Alman Anayasası'nda Din Özgürlüğü ve Din Eğitimi", *Liberal Düşünce*, Yıl 20, Sayı 78, 75 – 104
- Eliade, M. (2005). *Dinler Tarihi İnançlar ve İbadetlerin Morfolojisi*, Çev. Mustafa Ünal, Konya: Serhat Kitabevi
- Eliade, M. (2009). *Dinler Tarihine Giriş*, Çev. Lale Arslan, İstanbul: Kabalcı Yayınevi
- Eliade, M. (1995). *Sacred and Profan*, Çev: M. Ali Kılıçbay, Ankara: Gece Yayınları

- Gençoğlu, Y. (2020). Gösteride Tüketiminin Birlikte Yaşadığı Şehir: VARANASI, *Düşünen Şehir Dergisi*
- Gus, M. (Ed.) (2017). "Violence in the Name of the Faith: Religious Terrorism" Understanding Terrorism Challenges, Perspectives, and Issues Chapter 6, Sage Publications
- Gündüz, Ş. (2002). *Dinsel Şiddet: Sevgi Söyleminden Şiddet Realitesine Hristiyanlık*, Samsun: Etüt Yayınları
- Harman, Ö. F. (1996). "Hac" Diyanet İslam Ansiklopedisi, Cilt.14, İstanbul: TDV, 382-326
- Hassner, Ron E. (2009). *War on Sacred Grounds*, Cornell University Press
- Hate Crime Reporting: Germant,(2024, 3 Mart) Erişim adresi: <https://hatecrime.osce.org/germany?year=2022>
- Basic Laws of Israil, 1967, (2024, 5 Mart) Erişim adresi: <https://www.jewishvirtuallibrary.org/israel-protection-of-holy-places-law-1967>
- <https://www.mfa.gov.tr/no-100-15-mart-islamofobiyle-mucadele-uluslararası-günü-hk.tr.mfa>
- BM'nin Kutsal Kitaplara Şiddeti Kınayan Tasarısının Kabul Edilmesi (2024, 3 Şubat), Erişim adresi: <https://www.trthaber.com/haber/gundem/turkiye-bmnin-kutsal-kitaplara-siddeti-kinayan-tasarisinin-kabul-edilmesinden-memnun-784372.html>
- Hundreds Attack Hindu Homes, Temples in Bangladesh, <https://www.voanews.com/a/hundreds-attack-hindu-homes-temples-in-bangladesh/3572811.html> (01.03.2024)
- Huntington, S. (1993). "If Not Civilization, What?" in *Foreign Affairs*, 72/ 5 (November-December)
- Islam, Md & Durrat, Fahima & Meem, Mahabuba & Hasan, Md. (2024). Resilience Building after Violent Attack on Buddhist Community: The Case of Ramu in Cox's Bazar District of Bangladesh. *Social Science Review*. 40. 143-170. 10.3329/ssr.v40i2.72203.
- Katolik Kilisesi Din ve Ahlak İlkeleri*, (2000). Çev. Dominik Pamir, İstanbul: Saint Esprit Kilisesi
- Karatosun, Musa, O. (2023). *Kilise Hukuku: Temel Kaynakları ve Ana Konuları*, Ankara: Fecr Yayınevi
- Kansara, R. & Nour, A. (2024). Israel-Gaza war: Counting the destruction of religious sites, <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-67983018>
- Kitabı Mukaddes* (2003). İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi
- Koçer, M. ve Yazıcı F. (2018). "İslamofobinin Charlie Hebdo Dergisi Twitter Hesabında Paylaşılan Karikatürler Örneğinde İncelenmesi", *MEDIAD Medya ve Din Araştırmaları Dergisi*, Aralık, 1(2), 191-209.
- Kouachi, İ. (2024). Gaza death toll surpasses 41,200 as Israel kills 24 more Palestinians, <https://www.aa.com.tr/en/middle-east/gaza-death-toll-surpasses-41-200-as-israel-kills-24-more-palestinians/3330751>
- Kudüs'te Sinagog'a saldırı: 4 ölü <https://www.aa.com.tr/tr/pg/foto-galeri/kuduste-sinagog-saldirisi>
- Kuşcu, E. (2011). "Kutsal Kavramını Yeniden Düşünmek: Mana Modelinden Düzen Nosyonuna Doğru". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 11/1, 165-186.
- Küng, H. (2005). "Religion, violence and "holy wars", *International Review of the Red Cross*, 87/ 858
- Majumdar, S. (2024). "Key Findings About Religious Restrictions Around The World In 2021" *PEW Reserach Center*, <https://www.pewresearch.org/short-reads/2024/03/05/key-findings-about-religious-restrictions-around-the-world-in-2021/>

- Mattei, Roberto de. "Pope Francis, the War and the Holy Places", <https://www.tfp.org/pope-francis-the-war-and-the-holy-places/>
- Neve Şalom'a Hain Terör Saldırısı! (2024, 10 Şubat) Erişim adresi: <https://www.nevesalom.org/teror.html>
- Taşpınar, İ. (2023). *Doğu Dinlerinde Hac İbadeti*, Hinduizm ve Budizm, 3. Baskı, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
- Otto, R. (1963). *Das Heilige. Über das Irrationale in der Idee des Göttlichen und sein Verhältnis zum Rationalen.*, München.
- Otto, R. (2014). *Kutsala Dair*, Çev. Sevil Ghaffari, İstanbul: Altıkırkbeş Yayınları
- Öztürk, B. (2019). "Yeni Zelanda Cami Katliamının Batı ve Arap Medyasında Yansıtılma Biçimleri", *Milli Kültür Araştırmaları Dergisi (MİKAD)*, 3/ 1, 32-51
- Paden, William E. (2008). *Kutsalın Yorumu*, Çev. Abdurrahman Kurt, İstanbul: Sentez Yay.
- Paden, William E. (1991). "Before 'The Sacred' Became Theological: Rereading the Durkheimian Legacy", *Method & Theory in the Study of Religion*, c. 3, s. 1, 10-23.
- Renard, J. (ed.) (2012). *Fighting Words: Religion, Violence, and the Interpretation of Sacred Texts*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press
- Ranstorp, M. (1996). Terrorism in the Name of Religion. *Journal of International Affairs*, 50(1), 41-62. <http://www.jstor.org/stable/24357404>
- Santa Maria Kilisesi'nde saldırının ardından Kefaret Ayini https://www.ntv.com.tr/galeri/turkiye/santa-maria-kilisesinde-saldirinin-ardindan-kefarete-ayini.Q49etbN5cEGQ6r_WH1j3tg/BA9kyfRp20-ybMw1QG7ftQ
- Sapir, G. & Statman, D. (2016). "The Protection of Holy Places" *10 Law & Ethics of Human Rights*, Bar Ilan University Faculty of Law Research Paper No. 21-21, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3840430>
- Slim, H. (2007). *Killing Civilians: Method, Madness and Morality in War*, London: Hurst
- Smith, R. (1901). *Lectures on the Religion of the Semites*, London: Adam and Charles Black
- Tatar, B. (2017). "'Kutsal Mekân': Fenomenolojik Bir Analiz". *Milel ve Nihal* 14/2, 8-22, <https://doi.org/10.17131/milel.377607>
- Tirmizî, *Menâkıb*, 68, <https://hadislerleislam.diyaret.gov.tr/sayfa.php?CILT=7&SAYFA=345>
- Terrorists suspected in Indian temple town blast, <https://www.france24.com/en/20101207-india-bomb-attack-varanasi-temple-stampede-todler-terrorism>
- Tural, M. (2023). "Semitik Dinlerde Mekânın Kutsallaşması Sürecinin Morfolojik Tasnifi", I. Türkiye Dinler Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı, Cilt.2, Ankara: Ankara Üniversitesi Yay., 67-82
- Violent Sacred Sites, (2024, 30 Ocak), Erişim adresi: <http://encyclopedia.uia.org/en/problem/139149>
<http://encyclopedia.uia.org/en/problem/violation-sacred-sites>
- Yavuz, Ö. F. (2006). "Kur'an'da Kutsal Mekân, Zaman ve Eşya Kavramlarının Sembolik Değeri", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, X/2, 385-403
- Yavuz, Ş. (2007). "Modern Öncesi Âlemden Post/Modern Bir Köye Evrilişte Kutsal'ın Arkeolojisine Yeniden Bakış". *Milel ve Nihal* 4/1, 77-126
- Yeğin, H. İ. (2012). "Din Psikolojisi Açısından Kutsal Mekân İnsan İlişkisi". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27/27, 53-91
<http://encyclopedia.uia.org/en/problem/violation-sacred-sites>

Yeni Zelanda'da 2 camiye silahlı saldırı, (2024, 30 Ocak) Erişim adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-47578620>

Yılmaz, Z. (2015). Hannah Arendt'te İktidar ve Şiddet ilişkisi. *Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(1), 199-207.

Yunus, M. (2005). "Savaş Kuralları Açısından Hz. Peygamber'in Sünnetinde Doğal ve Fizikî Yapının Masuniyeti". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 5/1, 95-110.

STRUCTURED ABSTRACT

Holy is that which is cleansed or purified and protected from all kinds of evil It is stated that the sacred exists in all religions and that religions cannot be religions without it. Sacred is a concept that has a central position in a religion and shapes all religious phenomena such as God, morality, worship, and belief in the afterlife. Space can be defined in two different ways: sacred and profane. According to Rudolf Otto, since the intuitive element of the sacred cannot be formulated with any concept, the sacred is what cannot be expressed and spoken. He refers to God as "numinous" in Latin, and God cannot be fully known. According to him, human beings carry the sacred within them a priori from birth. When it comes to "sacred place", what is the source of the sanctity of the place? The problem emerges as an important debate. Two different approaches stand out on this issue. While the ontological approach represented by Otto accepts that space becomes sacred due to the manifestation of the "sacred"; The socio-cultural approach represented by Emile Durkheim strives to define the sacred based on space, which it considers as a form of cultural-symbolic interaction. Although Mircea Eliade, who comes to the fore with his phenomenological analysis of the sacred place, seems to follow Durkheim in the sacred-profane binary opposition, he ultimately seems to turn to an ontological approach. After the 1980s, researchers such as William E. Paden and Ivan Strenski tried to fuse Durkheim's understanding of the sacred with the understanding of the phenomenology of religion. Thus, religious studies had the right environment for a social conceptualization. In this new environment, historians of religions have begun to research their subjects within a sociological framework in which knowledge is constructed by people. Sacred places continue to exist in different geographies of the world. Sacred places not only provide believers with the opportunity to establish a relationship with the sacred but also contribute to social peace and a culture of coexistence. In the first quarter of the third millennium, humanity witnessed dramas related to wars, conflicts, disasters, and mass migration movements. Sacred places and people who worship or visit there are also affected by these events. As a result of the terrorist attacks on the Twin Towers in the USA on September 11, 2001, mosques and Muslims became targets for increasing Islamophobic reasons, especially in European countries, while as a result of Israel's attacks on Gaza in 2023, synagogues and Jews became targets for antisemitic reasons. It is not enough to explain the reasons for the attacks only with Islamophobia, antisemitism, or xenophobia, but when the statements of the attackers are examined, "religious terrorism" is among the strong reasons. The safety of both religious architectural structures and the people and religious officials inside them is very important for sacred places. However, sacred places of different religions in different parts of the world occasionally become the target of bloody actions. On January 28, 2023, an armed attack took place during the Sunday service at the Santa Maria Church in Sarıyer, Istanbul, and one person died in the incident. While attacks on holy places are sometimes seen broadcast live on social media, attacks on holy places are sometimes featured in Hollywood movie scenes. For example, the inclusion of news of nuclear attacks on the Vatican, Jerusalem, and the Kaaba, where the holy places are located, in the sixth series of the Mission: Impossible movie, "Reflections", has become a matter of debate. In recent years, although not sufficient, attacks on sacred places and worshipers have begun to be discussed and new decisions taken in terms of international law and human rights. Of course, time will tell how effective the laws will be in preventing attacks on holy places. It remains unclear for now how to prevent the increasing attacks on sacred places. Sacred places are places where the sacred is manifested and needs to be protected as the common cultural heritage of people. Although religion

and terrorism are considered oxymoron terms, the existence of religion-based violence in attacks against holy places cannot be denied. The attacks on holy places and the security issue, as well as the discussions and disagreements around the complex history and sanctity of holy places, have attracted much scientific attention. Important studies have been carried out not only in terms of religious sciences but also in terms of international relations and political science. In this article, the sanctity and inviolability of sacred places, in the face of attacks and violence against sacred places that have increased recently, will be examined in the context of the sacred texts' perspectives on sacred and sacred places. As a result of the evaluation, it is to offer suggested measures to prevent attacks and violence against sacred places in the future. It is understood that there is a need for tolerance within religion as well as non-religious tolerance towards members of other religions in the face of increasing violence and attacks against sacred places. An exclusive approach that ignores other religions and members of religions fosters the feeling of "other". Attacks on sacred places may have political, economic, psychological, or religious reasons. There are painful incidents against sacred places, showing that religious and sectarian conflicts continue in today's modern age. It is a war crime to deliberately target holy places affected by conflict and the believers who worship there or the innocents who take shelter in securely protected places. These attacks not only damage sacred structures, but also destroy cultural heritage and force people to migrate. When we map the events taking place in holy places in different parts of the world, it is possible to say that they are concentrated between Iraq-Iran, Pakistan-India, Israel-Palestine, Syria-Lebanon, Russia-Ukraine, China-Uyghur Autonomous Region. In addition, attacks and violence against sacred places are concentrated in large cities in Europe and America, where cosmopolitan and immigrant populations live. Even if the attacks and violence against holy places are for military purposes or terrorism, common calls should be made by all religious leaders to ensure that the holy places are not turned into targets, that the holy places are not turned into the holy places of another religion, and that the necessary awareness of tolerance emerges to ensure the safety of believers to freely connect with the sacred. is required. It is recommended that sacred places be open for worship at all times and entrance fees for visiting should be abolished. As a result, sacred places are where the sacred is manifested, and in terms of the continuity of the manifestation of the sacred through the practices carried out there, people should be provided with free access to sacred places, whether they worship or visit, without any restrictions. Since the sacred places of different religions in different parts of the world are closed at certain hours for security reasons, obstacles are encountered during worship or visiting, or different entrance tariffs are applied to tourists who come to the holy places to worship and to tourists who come to visit them. This situation is perceived by believers as contrary to the spirit of sacred places and negatively affects interfaith relations. Although it is a very difficult issue to distinguish between the sacred and sacred places and violence, there are some reference statements in the sacred texts regarding the meanings of the sacred and the places where the sacred is manifested. For example, the Temple of Solomon. It was revealed by God that it should be done by his son Solomon, who could not find blood on his hands, instead of David. God's request that Moses' sandals/shoes be removed from the holy land is very important in terms of preserving the purity of the holy places. In addition, the fact that the expected respect for sacred and holy places is frequently mentioned in the sacred texts can be presented as important evidence that the sacred and violence never come together. It is important that in the sacred texts of all religions, the commandments not to kill people for any reason and to protect the innocent are kept above all human laws. Therefore, regardless of religion, there is a need for necessary legal, political, academic, and civil society studies to prevent violence against sacred shrines, places of pilgrimage, people, texts, objects, and symbols and to protect innocent people outside of conflicts.